

Hirmudiskursuse ilmingud vandenõuteooria- ja *uhhuu*-vastastes meediatekstides

ANDREAS VENTSEL

Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi poliitika- ja sotsiosemiootika professor
andreas.ventsel@ut.ee

MARI-LIIS MADISSON

Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi semiootika teadur
ml.madisson@ut.ee

Teesid: Viimastel aastatel on hirmu, hirmutamise ja paanika külvamise teemad kujunenud kesksiks nii vandenõuteooriates kui ka väärinfo suhtes kriitilistes sõnavõttudes. Vandenõuteooriaid on sageli analüüsitud osana strateegilisest hirmutamispraktikast, kuid märksa vähem on tähelepanu pööratud sellele, kuidas toimib hirmudiskursus vandenõuteooriate vastases sõnavõttudes. Käsitleme hirmudiskursusena hirmu temaatikaga seotud keelekasutust, mis hõlmab nii hirmude väljendamist kui ka enda või teiste väljendatud või kellelegi omistatud hirmudest rääkimist. Uurime hirmudiskursuse avaldumist end vandenõuteooriate ja nn uhhuu suhtes kriitiliselt positsioneerivas tekstides, pöörates tähelepanu tähendusloomele. Tuginedes hirmusemiootika ja Arlie Hochschildi tundereeglite raamistikule avame kultuurilisi mehhanisme, mis peituvad (väidetava) hirmu taga ning ühtlasi pakume välja võimalikud viisid, kuidas rääkida hirmust ilma seda võimendamata.

Märksõnad: hirmudiskursus, meedia, tundereeglid ja kultuuri süvalood, tähendusloome, vandenõuteooriad

Viimase kümnendi jooksul on avalikku teadvusse jõudnud sügav ja selge mure sotsiaalmeedias leviva väärinfo ja seda pahatahtlikult ära kasutavate tegutsejate pärast. Räägitakse erinevat laadi ohtudest, mida see kaasa toob,

alustades isiklikest kannatustest (konkreetsed laimukampaania põhjustatud maine-kahju) ja lõpetades netikelmide tegevusest põhjustatud varalise kahjuga. Lisaks tundub sotsiaalmeedia afektiivsel loogikal ja väärinfole olevat kande roll ühiskondlikes kitsaskohtades, näiteks n-ö ekspertiis surma või teaduse autoriteetsuse languse küsimuses, mida seostatakse üldise viitsimatusena süveneda keerukatesse selgitustesse ning kahtlusega tõendusprotsessi maailmapildi võimalikkusse ja kallutamatusse (vt Kakutani 2018). Samuti arvatakse, et väärinfokampaaniad mõjutavad inimeste olukorrataju ja otsustusprotsesse nii võimsalt, et seavad ohtu demokraatia toimimispõhimõttele. Näiteks osutab Kaitseministeeriumi 2023. aastal tellitud arvamusküsitlus, et Eestis elavad inimesed peavad kõige olulisemaks julgeolekuohuks valeuudiste levikut (väga või küllaltki tõenäoline; 84%) (Kaitseministeerium 2023: 19).

Vandenõuteooriad peetakse sageli ohtliku väärinfo sünonüümiks. Ilmselt paljuski seetõttu, et vandenõuteooriatel on olnud keskne koht paremäärmuslike massimõrvarite (Anders Behring Breivik, Brenton Tarrant) väljaütlemistes, vandenõuteooriaid seostatakse radikaliseerumise ja vägivalda õigustamisega ning neis nähakse ohtu ühiskonna sidususele (vt Eesti kontekstis Astapova & Bergmann *et al.* 2021; Belova-Dalton 2022). Vandenõuteooriate kui võimsa ja kahjuliku väärinfo kuvandisse andis tugeva panuse avalikkuse jõuline reageerimine koroonapandeemiaga puhkenud infokaosele.

Lisaks avalikule diskursusele, mis on viimase kümnendi jooksul kujutanud vandenõuteooriad ohtliku ja "kontrolli alt väljununa", näitavad ka mitmed küsitlused,¹ et suur osa inimesi usub vandenõuteooriaid. Samas tuleb nõustuda teadlastega, kes toonitavad, et populaarne arvamus tänapäevaste vandenõuteooriate pretsedenditult suure ja ohtliku mõju osas põhineb suuresti kõhutundel, ning on vähe usaldusväärse metoodikaga läbi viidud küsitlusuuringuid, mis näitaksid selgelt, kas vandenõuteooriate uskumine on aja jooksul kasvanud (Uscinski & Enders *et al.* 2022; Butter 2020). Vandenõuteooriatega seotud ohtude rõhutamine jätab varju asjaolu, et neid lugusid ei levita üksnes tugevaid ja siiraid vandenõuuskumusi omavad inimesed või pahatahtlikud desinformeerijad, vaid paljuski teevad seda inimesed, kes soovivad aktuaalsetel teemadel auru välja lastes spekuloida (Ventsel & Madisson *et al.* 2023: 323) ning kelle suhtumine väljendatud vandenõu-ideedesse võngub pool-küünilise ja pool-tõsise vahepeal (Knight 2002: 6).

Käesolev uurimus tõukus äratundmisest, et vandenõuteooriatel ja neid kritiseerival diskursusel on erinevuste kõrval ka teatavaid ühisjooni. Nimelt keskenduvad mõlemad tänapäevastele ohtudele ja kardetavatele arengutele, mis hakkavad juba praegu või tulevikus ühiskondlikku elu kujundama ning näevad selle ühe olulise komponendina teadlikku ja manipulatiivset hirmutamist. Selle artikli keskmes on vandenõuteooriaid kritiseerivate tekstide hirmudiskursus ehk hirmu temaatikaga seotud keelekasutus, mis hõlmab nii hirmude väljendamisest kui ka enda või teiste väljendatud või kellelegi omistatud hirmudest rääkimist. Hirmudiskursuse alla kuuluvad hirmude arvatavate põhjuste,

põhjendamise ja võimalike mõjude kujutamise viisid. Niisugune hirmudiskursus pakub tähendussüsteemi, mille vahendusel indiviidid ja kogukonnad tõlgendavad tajutavaid ohte ja riske ning neile reageerimist. Vandenõuteooriad ja neid kritiseeriv diskursus pakuvad väärtuslikku materjali, ilmestamaks, kuidas tajutakse ja seletatakse tänapäevase hüpermeediastumise ja (väär)infoküllusega seotud ohte, hirme ja teiste n-ö tumedaid tundeid. Lisaks hirmudiskursuse avamisele on meie eesmärk selgitada, millist tüüpi tähendusloomet ja kommunikatsiooni vandenõuteooriate ümber koonduv hirmudiskursus äratav ning millistel kultuuri süvalugudel see põhineb.

Artikli teoreetilises osas keskendume hirmudiskursuse määratlemisele ning paigutamisele ühiskondlike ja kultuuriliste tähendusprotsesside konteksti. Kuna hirmudiskursus on jõuliselt esil tänapäevastes vandenõuteooriates, avame alguses ka vandenõuteooriates väljendatud ja kujutatud hirme. Toetume selle jaoks meie endi ning kolleegide hiljutistele teadustöödele, keskendudes eelkõige pandeemia aastatel populaarsust kogunud suure lähtestamise (*Great Reset*) supervandenõuteooria näidetele. Langetasime vandenõuteooriate käsitlemisel valiku taolise refereeriva lähenemise kasuks, kuna ühe artikli raames pole võimalik üksikasjalikult keskenduda nii vandenõuteooriate kui ka nende pärast muret väljendavate tekstide empiirilisele uurimisele. Ilmunud on mitmeid töid, mis analüüsivad ja mõtestavad hirmude peegeldumist, võimendumist ja mahenemist vandenõuteooriates (Lotman 2009; Kalmre 2007; Madisson 2014) ning ka vandenõuteooriate kasutamist strateegilise hirmutamise vahendina (Ventsel & Madisson *et al.* 2023). Meile teadaolevalt pole aga eesti keeles avaldatud uurimusi, mis käsitleks vandenõuteooriaid ja muud väärinfot kritiseerivates tekstides hirmudiskursust.

Artikli analüüsiosa jaotub kaheks, esimeses kaardistame peamised vandenõuteooriaid kritiseerivad hirmudiskursused. Nende näitlikustamiseks analüüsisime 2022. ja 2023. aastal Eesti suuremates ajakirjandusportaalides ilmunud lugude ning eelkõige terviseteemalise väärinfo ja vandenõuteooriate vastaseid aktiivseid kodanikke koondava Facebookilehe “UPS – Eesti Uhhuunduse peegeldus sotsiaalmeedias” postituste tekste. Analüüsi teises osas toome kultuurisemiootika raamistikele tuginedes välja uuritud tekstide peamised tähendusloome mehhanismid. Kokkuvõttes osas pakume lisaks konkreetsetele analüüsijäreldustele ka mõned soovitusel, mida väärinfot kritiseeriva hirmudiskursusega peale hakata.

TEOREETILINE RAAMISTIK

Kultuuriteoreetik Zigmunt Baumani (2006) järgi on hirm kõige hirmutavam, kui see on hajus, laialivalguv, ebaselge, seosetu, pidepunktita, vabalt hõljuv, ilma konkreetse sihtmärgi või põhjusest. Siis kui ohtu, mida tuleks karta, võib igal pool aimata, aga seda pole kusagil näha. Niisuguses olukorras puudub inimestel kokkulepe või tähendussüsteem, mille kaudu nad ebakindluse ja

ohtudega võidelda saavad, ja hirmust endast kujuneb kogemuse tõlgendamise viis (Furedi 2019: 124). Kultuurisemiootika osutab, et sellises olukorras on hirmu adressaadid müstifitseeritud ja semiootiliselt konstrueeritud – mitte hädaoht ei kutsu esile hirmu, vaid hirm konstrueerib hädaohu. Hirmu objekt on sotsiaalne konstruktsioon, nende semiootiliste koodide sünnitis, mille abil sootsium ennast ja ümbritsevat maailma tähendustab (Lotman 2007a: 51). Hirmudiskursus muutub moraalipaanikaks, kui erinevad eksperdid nagu politseijuhid, juristid, poliitikud ja toimetajad tajuvad ohtu sarnaste parameetrite alusel ja esinevad ühehäälselt, ning ka meediakajastused rõhutavad toimuva ohtlikkust, äkilisust, draamatilisust ja uudsust (Cohen 1972, vt ka Hall & Critcher *et al.* 1978: 16). Niisugustel juhtudel on kausaalsed suhted hirmuobjektide vahel võrdlemisi lõdvalt sätestatud ja assotsiatiivsed (Garland 2008: 14).

Viimastel aastatel kannab paljusid samu tunnuseid väärinfost rääkiv diskursus (Lenoir & Anderson 2023), maalides draamatilisi pilte pahatahtlikest välisriikidest või kuritegelikest rühmitustest, kes väidetavalt inimeste emotsioone, iseäranis viha- ja hirmutunnet oskuslikult ära kasutades õõnestavad julgeolekut ja demokraatiat. Näiteks on palju kasutatud hoiatavaid lugusid sellest, kuidas mõjutatakse emotsionaalsete väärinfokampaaniatega valimisotsuseid või kuidas sotsiaalmeedias levinud vandenõuteooriad viivad vihakuritegudeni. Sellist suundumust kriitiliselt analüüsinud akadeemilised tööd on seda nimetanud kas valeuudiste (Cook 2023) või vandenõuteooria paanikaks (Bratich 2008; Husting 2021). Kokkuvõttes võib vandenõuteooria paanikat mõista kui moraalipaanika versiooni, mis väljendab liialdatud muret piiratud sotsiokultuuriliste fenomenide – näiteks vandenõuteooriate – negatiivsete tagajärgede pärast.

Tänapäevase paljutegurilise meediastunud ohutunnetuse ja hirmudiskursuse mõistmisel on oluline tähele panna, et ühiskondi võib haarata üldistunud hirm, mis eksisteerib mis tahes konkreetsest ohust eraldiseisvalt, ning see võib iseseisvaks muutudes mõnikord väljenduda hirmukartusena. Sellist kartmist kui tegevust tajutakse mõnikord sama suure probleemina kui ühiskonda varitsevat ohtu (Furedi 2019: 35). Oleme seda teadmatuse ja usaldamatusega kaasnevat hirmuatmosfääri mõtestanud fobofoobia mõiste abil, mis seisneb teatava metatasandi hirmus ja mures kollektiivse hirmu- ja abitustunde ohtliku mõju pärast. Fobofoobia põhineb arusaamal, et ühiskonda on haaranud hirmulaine, mis pärsib konstruktiivset ja ratsionaalset analüüsivõimet ning muudab inimesed lühinägelikuks ja hõlpsasti manipuleeritavaks (Madisson 2017: 152–154).

Kuna käesoleva artikli eesmärgiks on hirmudiskursuse ja selles valitsevate tähendusloome mehhanismide analüüs, siis saab oluliseks, kuidas määratleda hirmu ja kultuurikonteksti omavahelist suhet, mis ühtlasi on aluseks, miks üks või teine hirmuga seotud tähistamisloogika esile kerkib. Selle selgitamiseks lähtume ameerika sotsioloogi Arlie Hochschildi tundereeglite ja süvaloo kontseptsioonidest.

Kultuuri süvalood ning tundereeglid

Kultuur on hierarhiseeritud tähendusloome ruum, milles sündivaid tähendusi organiseerivad reeglid, moraalinormid ning iseenesestmõistetavana võetud eeldused, kuidas on sobilik või mitesobilik toimida. Need eeldused määravad ühtlasi selle, kuidas on hirmu “õige” tunda ja seda väljendada ning kuidas on “kohane” hirmu ja ohusituatsioonis käituda. Arlie Russell Hochschild on taoliste eelduste selgitamiseks kasutusele võtnud mõiste *tundereegleid* (ingl *feeling rules*) – kultuurilised tööriistad, mis määravad konkreetsetesse situatsioonidesse sobilikud emotsioonid. Nad määravad ka emotsiooni kohase tugevuse ja kestuse. Nad on see, mida “maailm südamele ootab” (Hochschild 1983: 58). Tundereeglite vastu eksimine toob kaasa pilkamise, noomimise või koguni karmimad sanktsioonid, ootuspäraselt käitumine aga aitab hoida sotsiaalset stabiilsust. Hirmu kontekstis väljendavad tundereeglid kogukonna tavasid, kas ja kuidas ohtudele ja ebakindlusele reageerida ja mida sobib hirmusituatsioonides tunda (Furedi 2019: 47).

Et tundereeglid nii-öelda tööle hakkaksid, on vaja, et need haakuksid kultuuris valitseva süvalooga (ingl *deep story*) – looga, mida “tunded räägivad sümbolite keeles” (Hochschild 2016: 135). Kultuuris on samaaegselt mitmeid dominantseid süvalugusid ning need võivad olla omavahel ka vastuolus. Näiteks võib kõrvuti eksisteerida tõlgenduskogukondi,² mis väljendavad erinevaid mälunarratiive, mis ühel või teisel viisil annavad nende liikmetele indenteeditunnetuse. Hochschildi sõnul saame mõista tundereegleid sotsiaalses kontekstis, vaadates süvalugu, millega need on seotud. Samas kujundavad tundereeglid ka süvalugu, peegeldades nende normide internaliseerumist ja mõjutades seda, kuidas inimesed tõlgendavad oma kogemusi ja emotsioone (Hochschild 2016). Kultuuris ringlevad süvalood ja tundereeglid pakuvad niiis keele ja tähenduste süsteemi, mille abil saab ühiskond hirmudega toime tulla, võimaldades n-ö kultuurivahendeid, mis hirmutunnet ohjeldavad ja tõhusalt juhivad. Sotsiaalsühholoog Margaret Wetherelli sõnul pakuvad need ühtlasi toimivaid viise (ingl *deep acting*), kuidas tekitada õigena tajutud tundeid ja alla suruda valedeks peetuid. Nt viisid, kuidas enda poole pöörduda (ära ärritu), kehatehnikad (hinga sügavalt) situatsiooni ümberraamimise õpetused (provotseerivad inimesed käituvad nagu jonnakad lapsed) (Wetherell 2013: 224).

Mitmed uurimused on välja toonud, et tänapäeva hirmu ja ohtude diskursus loob kartuse õigustatuse üle otsustamisel seoseid teaduslike teadmis-tega (Bauman 2006). Seejuures kiputakse teaduslikult põhjendatuna näivatele ohtudele sageli omistama moraalset tähendust. Neis väärtustatakse tõendus- põhisust ja ratsionaalsust ning nad jagavad tundereegleid, mis aktsepteerivad või koguni soosivad hirmu ja kartuse väljendust, kui see on seotud ohu- hinnanguga, mis lähtub teaduslikena tajutud tõenditest. Nende tundereeglite vastu eksijaid peetakse ignorantseks või irratsionaalseks ning vahel neid koguni naeruvääristatakse.

Hirm ja vandenõuteooriad

Vandenõuteooriate õitsenguaega seostatakse sageli kriisidega, mille jook-sul sotsiaalsed olud järsult teisevad (Boym 1999; Kalmre 2007). Segaduse ja hirmu õhkkond tekitab vajaduse mõjusate lugude järele, mis annaksid maail-mas valitsevale korratusele tähenduse.

Enamasti väljendavad vandenõulood kujukalt kollektiivseid ettekujutusi ja norme, mida tajutakse ohtu sattunutena. Vandenõuteooriad eeldavad salajasi kokkuleppeid ja ulatuslikke manipulatsioone, mis jäävad suurema üldsuse eest varjatuks, võimaldades neisse põimida aspekte, mis esmapilgul tunduvad vastuolulised või koguni võimatud. Eeldus, et vandenõulased suhtlevad oma-vahel salamärke kasutades, ajendab vandenõuteoreetikuid kollektiivsetele vandenõumärkide otsimise ja koodimurdmise aktsioonidele. Selline tähendusloome annab olulise panuse ohufooni ülalhoidmisse, kuna sageli tuntakse väidetavalt vandenõulaste põhjustatud ja hoolega varjatud hädaohu märke muidu täiesti ohutuna näivates nähtustes ja protsessides (Butter 2020; Fenster 2008). Vandenõuteooriad ei piirdu enamasti hetkel aktuaalsena tajutud ohtudega, vaid olulise koha moodustavad nendes seletustes hirmuäratavad tulevikustsenaariumid.

Paradoksaalsel moel pakuvad vandenõuteooriad hirmude vahendamise ja hirmuatmosfääri kultiveerimise kõrval inimestele ka lootust. Lisaks alar-meerivale äratundmisele, et kuritahtlikud salaja tegutsevad jõud on imbunud võimustruktuuridesse, väljendavad nad arusaama, et põhimõtteliselt on kõike võimalik ennustada, kavandada ja kontrollida. Turbulentsel ajal on lohutav mõte, et maailmas toimuvad katastroofid, epideemiad ja sõjad ei juhtu juhus-likult, vaid neil on konkreetne põhjus (Ventsel & Madisson *et al.* 2023: 72).

Koroonapandeemia aastatel, mil lisaks uut laadi ülinakkavale viirusele tuli inimestel silmitsi seista ka pretsedenditute liikumiskiirangute ja maskikand-mise kohustustega, kerkis jõuliselt esile suure lähtestamise vandenõuteooria (Christensen & Au 2023). Suure lähtestamise teooria käsitleb koroonapandee-miat vale-epideemiana, mille eesmärk olevat panna inimesi ohtliku haiguse ettekäändel loovutama oma põhivabadusi ja nõrgestada nende tervist vaktsii-nidega (Madisson & Ventsel 2023; Rachwol 2023; Romero-Reche 2023). Suure lähtestamise teooriates on tavaks vandenõumärkide otsimine rahvusvahe-liste organisatsioonide strateegiadokumentidest ja liidrite kõnedest. Näiteks pärineb suure lähtestamise nimetus Maailma Majandusfoorumi (*World Eco-nomic Forum*) kõneisiku Klaus Schwabi kõnest, mida tõlgendatakse sageli kui üleskutset globaalsete muutuste nimel totalitaarse korra kehtestamiseks.

Tegemist on supervandenõuteooriaga ehk väga laiahaardelise konspirat-sioonilooga, mis eeldab pahatahtliku salavõrgustiku pikaajalist tegutsemist, kujundamaks nii kohaliku kui ka üleilmse tähtsusega protsesse ja sündmusi (Barkun 2003: 4). Suure lähtestamise teorial on palju kattuvusi uue maail-makorra (*New World Order*) supervandenõuteooriaga, mis puudutab samuti globaalset kurjuse süsteemi (Ventsel & Madisson *et al.* 2023: 124). Võib koguni

öelda, et koroonateooriad andsid sellele lihtsalt uue hoo ning tänapäevasemad osutused³ (Christensen & Au 2023).

Pandeemiaga seotud liikumispiirangute tingimustes, mil veedeti pretenditult palju aega ekraani ees ning otsiti vastuseid koroonaviiruse ja sellega seotud eriolukorraga seotud küsimustele, toimus vandenõuteooriate maastikul teatud teemade ja selgituskäikude ühtlustumine (Ventsel & Madisson *et al.* 2023: 179). Pandeemia tõlgendamine läbi pahatahtliku varjamise ja manipuleerimise prisma tõi kokku nii parem- kui ka vasakäärmuslikud eliidivastased kogukonnad, samuti vaktsiinivastased ning spirituaalsusest huvitunud konspiratsiooniteoreetikud (Wasim & Downing *et al.* 2020). Suure lähtestamise märksõna, mis hakkas korduma nii poliitika kui tervisetemaalistes aruteludes, saavutas võrdlemisi kiiresti suure populaarsuse ja globaalse leviku (Christensen & Au 2023), kuna supervandenõuteooriana on selle kasutamise võimalused väga avarad. See supervandenõuteooria pole pärast pandeemia lõppemist aktuaalsust kaotanud, vaid on põiminud oma seletustesse nii kliimakriisi kui ka sõjad Ukrainas ja Gaza sektoris. Neid Euroopat raputavaid sõdu ning inimtekkelist kliimasoojenemist tõlgendatakse vandenõuteoorias kui laiahaardelist pettust (Birchall & Knight 2023). Väidetavalt olevat vandenõulased käivitanud libasündmuste kattevarjus keerulise manipulatsioonide ahela, et saavutada totaalne kontrolliühiskond.

Kõnealuse uurimuse kontekstis on aga oluline, et suure lähtestamise vandenõuteoorias on hirmul ja hirmutamisel kandev roll vandenõu elluviimise kujutamisel (Madisson & Ventsel 2022).

Vandenõulaste edukate hirmutamiskampaaniate tulemustest rääkides osutatakse supervandenõuteoorias "hirmupandeemiale", "kliimahüsteeriale" ja "sõjapaanikale" (Madisson & Ventsel 2022, 2023). Hirmupandeemia all peetakse silmas, et peavoolumeedia abil õnnestus vandenõulastel massiliselt ohutada alusetut surmahirmu, mistõttu nõustuti mitmesuguste liikumisvabadust piiravate meetmetega ning infodeemia ohjamise sildi all tolereeriti sõnavabaduse piiramist. Kliimahüsteeria puhul nähakse rohe-eesmärkide täitmisele suunatud meetmeid katsena rahvast majanduslikult kurnata ning rõhutatakse, et süsteemse ajupesu tõttu on inimestes juurdunud alusetu hirm keskkonnakatastroofide ja tulevikus aset leidva kollapsi ees. Sõjapaanikast rääkides näevad vandenõuteoreetikud rahvusvahelisi konflikte ja sõjategevust ettekäändena, mille kattevarjus saavat rakendada ulatuslikke kontrollimeetmeid, tsenseerida teisitimõtlemit ja hävitada eos mistahes vastupanu. Vandenõulaste kontrolli all olev inforuum pidavat julgeolekuga seonduvat ohufooni kunstlikult alal hoidma. See õnnestuvat, kuna selle alluvuses nähakse töötavat nii peavoolu haridussüsteemi, meediaväljaandeid, teadusasutusi kui ka tehnoloogiahiidusid. Hirmutamiskampaaniate ohtlikkust selgitatakse väitega, et hirmunud inimesed ei suuda iseseisvalt ja kriitiliselt mõelda ning on manipulatsioonide suhtes iseäranis haavatavad. Selliste kampaaniate

olemasolu tõestuseks viidatakse sageli end n-ö vilepuhuja või vastuvoolu ujujatena esitlevate (endiste) teadlaste loodud materjalidele.

Koroonapandeemia, kliima- ja julgeolekukriiside ajal levivad suure lähtestamise vandenõuteooriaid ühendab süvaloo väide, et need kriisid on vaid suitsukate, mille taga peituvad pahalaste sügavamad manipulatsioonid. Korrates käibefraase nagu “mõtle oma peaga”, “tee oma enda uurimistööd”, kutsuvad konspiratsiooniteoreetikud tähelepanelikkusele vandenõu ilmingute osas ja fundamentaalselt kahtlema kõiges, mis näib esindavat *establishment*’i või peavoolu. Suure lähtestamise vandenõuteooria kohaselt on strateegiline hirmu vallapäästmine iseäranis ohtlik manipulatsioonimehhanism, mille eesmärk on inimesi kontrollida. Sellega seotud tundereeglid kutsuvad üles suruma alla viirusehirmu, kliimaärevust ja julgeolekuga seotud kartusi ja mitte neid väljendada. Selliste hirmude väljendamine toob kaasa süüdistusi kaaskodanike hirmude ebaadekvaatsuses või ebaproportsionaalsuses. Need reeglid loovad alalist kahtlemist ja manipulatsioonide otsimist ratsionaliseeriva õhkkonna ja toidavad arusaama, et maailmas toimuvad sündmused on osa salajasest totalitaarse ühiskonna kehtestamise plaanist. Oma analüüsis soovime heita valgust vandenõuteooriaid kritiseerivale hirmudiskursusele ja seal valitsevatele tundereeglitele. Enne seda aga kirjeldame oma analüüsi metodoloogiat.

ANALÜÜSI METODOLOOGIA

Otsustasime vandenõuteooriaid kritiseeriva hirmudiskursuse uurimiseks piirduda 2022. ja 2023. aastal eesti professionaalses veebiajakirjanduses ja sotsiaalmeedias jagatud tekstide analüüsiga, kuna need aastad olid tulvil kriise ning vandenõuteooriaid ja valeuudised palvisid rohkelt avalikku tähelepanu. Nende kahe aasta sisse jäid viimased koroonapiirangud,⁴ Venemaa täiema-hulise sõja algus Ukrainas, lisaks tõusid järsult energiahinnad ja inflatsioon kiirenes märkimisväärselt. Need suundumused tekitasid paljudes muret ja pettumust ning muuhulgas väljendati sageli kartust, et ebakindlad ajad annavad soodsa tegutsemispinnase kõikvõimalikele petistele ja manipulaatoritele. Nii leheveergudel kui sotsiaalmeedias tõusis viimaste ühise nimetajana esile *uhhuu*-mõiste. Kokkuvõtlikult öeldes tähistab *uhhuu* meie uuritud tekstide kontekstis ebaravi ehk mittetõenduspõhiste ning potentsiaalselt kahjulike toodete, teenuste ja praktikate propageerimist, samuti vandenõuteooriate ja väärinfo tarbimist ja levitamist. *Uhhuu* kannab kahtlemata negatiivset tähenduslaengut, selle kaudu väljendatakse loetletud tegevuste naeru- või hukkamõistuväärseks pidamist (vt ka Jääger & Koik 2024).

Nagu eelnevalt osutatud, pärinesid meie uuritud sotsiaalmeediapostitused Facebooki lehelt “UPS – Eesti Uhhuunduse peegeldus sotsiaalmeedias”. Lehel on üle 7500 jälgija ning keskendutakse terviseteemaliste vandenõuteooriate ja väärinfo vastasele teavitustööle. Paljudes postitustes rõhutatakse, et lehe loojad peavad oluliseks huumorit ning tõenduspõhise (tervise)info eest seisjate

hulgas kogukonnatunde tekitamist ja selle alalhoidmist. Eetilistel kaalutlustel keskendusime üksnes lehe haldajate postitustele, mille autoreid polnud nime- liselt välja toodud, mitte aga postituste all olevatele Facebooki kasutajate kom- mentaaridele. Viimased on lehe otsinguriba kaudu lihtsasti leitavad ning seos- tatavad konkreetsete kasutajaprofiilidega. Sotsiaalmeediagruppide ja -lehtede haldajad ja/või modereerijad loovad ja kujundavad sealsete suhtlusruumide diskursiivseid norme ja reegleid ning panevad paika nende täitmise (Muru- maa-Mengel & Lott 2023). UPS lehe haldajate postitustes väljendus vandenõu- teooriaid kritiseeriv hirmudiskursus kontsentreeritumalt ja eksplitsiitsemalt kui postitustele järgnenud kommentaarides. Viimased olid valdavalt napi- sõnalised ning väljendasid eelkõige lehe haldajate postitustega nõustumist. Materjali kogumise faasis kaardistasime 2022. ja 2023. aastal avaldatud posti- tusi, mis sisaldasid sõnu “vandenõuteooria”, “konspiratsiooniteooria”, “van- denõu”, “vandenõulased” ja “vandenõuteoreetik”, leides kokku 56 postitust.

Lisaks otsisime otsimootorite abil samal perioodil ilmunud ning samu märksõnu sisaldavaid lugusid Eesti suurimast uudisteportaalist Delfi ning Eesti suurima päevalehe Postimees veebileheküljelt. Mõlemad hõlmasid eri- nevaid samasse meediakontserni kuuluvaid väljaandeid. Kokku saime 232 Delfi artiklit ning 37 Postimehe artiklit, mis sisaldasid otsingusse sisesta- tud sõnu. Üks põhjusi, miks Delfis oli oluliselt rohkem otsinguvasteid, peitub asjaolus, et portaali kuuluvates väljaannetes on rubriigid (nt “Faktikontroll”, “Sõjapäevik”), mis temaatiliselt juba neid sõnu eeldavad. Samuti tuleb mär- kida, et vaatamata vastete rohkusele (ca 360), oli mõlemas portaalis suur hulk lugusid, mis kasutasid sõnu “vandenõu” ja “vandenõuteooria” üsna hajusas tähenduses, näiteks vastena kõikvõimalikele kuulujuttudele, üleloomulike kogemuste kirjeldustele ja spekulatsioonidele.

Empiirilise uurimistöö järgmine faas keskendus artiklite ja sotsiaalmeedia- postituste lähilugemisele. Selgitasime välja tekstid, mis puudutasid eksplit- siitselt hirme, hõlmasid autorite enda või teiste väljendatud või kellelegi omis- tatud hirmudest rääkimist. Tuvastasime nende tekstide sees kolm suuremat hirmudiskursuse teemat, mis sageli üksteist toetasid ja omavahel põimusid: 1) vandenõuteooriate ohtlikkuse kujutamine; 2) vandenõuteooriatesse usku- jate hirmude põhjuste avamine, mis osutas nii kriisirohkele ajale kui ka tead- likule hirmutamisele, rõhutades inimeste intellektuaalsete ja emotsionaalsete ressurside piiratust; ja 3) vandenõuhirmude radikaliseeriva ja polariseeriva mõju käsitlemine.

Analüüsiosa viimases etapis keskendusime hirmudiskursuse peamiste tähistamisprotsesside avamisele. Meie eesmärk oli näidata, millised tähen- dusloome mehhanismid on iseloomulikud erinevate teemade ümber koon- duvatele hirmudiskursustele ning kuidas need seostuvad kultuuriliste süva- lugude ja tundereeglitega.

Enne analüüsi juurde siirdumist on oluline osutada meie analüüsi piiridele. Hirmude ja ohtude diskursiivset konstrueerimist uurides ning tüpoloogiat

arendades ei soovi me väita, et need ohud pole tähtsad või reaalselt olemas. Oleme veendunud, et riske ja nendega kaasnevaid ohustenaariume luuakse suuresti tähenduste kaudu, mis neil on teatud kontekstis tõlgendajate meelest (Grint 2010; Head 2019). Uued, kujunema hakkavad hirmudiskursused püüavad tajutava teadmatuse ja ennustamatuse olukorras pakkuda tähendussüsteemi – tausta, konteksti ja eelduste hulka, mis juhib ohtude hoomamist ja neile reageerimist (Furedi 2019: 13). Arvestades, et uurimuse eesmärk on kaardistada hirmudiskursuste peamised tähistamisviisid, mille abil inimesed ohte ja hirme mõtestavad, on meie lähenemine eelkõige heuristiline ega pretendeeri kõikehõlmavusele või diskursiivsete hirmuga toimetuleku viiside efektiivsuse hindamisele.

HIRMUDISKURSUSE TÄHENDUSLOOME ANALÜÜS

Analüüsisiosas toome välja hirmudiskursuse kolm peamist tüüpi ning avame seal valitsevaid tähendusloome mehhanisme: orienteeritust partitsipaalsusele⁵ ehk osadusele, üldistamisele ja binaarsele kujutamisele. Samuti selgitame, kuidas uuritud tekstid tuginevad kultuurilistele süvalugudele ja tunde-reeglitele, peegeldades ja kujundades seeläbi hirmu väljendamise ja tajumise viise.

I Vandenõuteooriate ohtlikkuse kujutamine

Uuritud veebiartiklites ja sotsiaalmeediapostitustes esines harva tugevaid emotsioone hõlmavaid hirmukogemuste jagamisi või isikliku kartustunde selget väljendamist. Pigem keskenduti konspiratsiooniteooriate ja väärinfoga seotud ühiskondlike riskide ja ohustenaariumite avamisele. Üsna sageli märgiti, et laialdane uskumine vandenõuteooriatesse on kahjulik ja probleemne suundumus, millel on potentsiaalselt laiaulatuslik mõju. Näiteks kirjutas kodanikuaktivist ja poliitikauuriija Tarmo Jüristo Maalehes (11.08.2022):

Kui kahtlused koroonaviiruse osas paisuvad aga üldiseks umbusuks arstide, teadlaste, demokraatia ning ühiskondlike institutsioonide suhtes, siis seisame vastamisi tõsise probleemiga. [...] Tänapäeva maailmas suudavad vähesed meist hakkama saada ilma teisteta – meie igapäevane elu ja toimetulek toetub tuhandetes detailides asjadele, milles me tahes-tahtmata peame lootma kellegi teise teadmistele, oskustele või heale tahtele, nii nagu teised toetuvad meie omadele. See on vundament, mida vandenõuteooriate külvatav umbusk murendab – ja põhjus, miks selle pärast tasub mures olla.

See tsitaat on pärit artiklist, mis tutvustas 2022. aastal avaldatud Euroopa sotsiaaluuringut. Uuringust selgus, et umbes 40% eesti vastajatest usub,

et teadlased eksitavad avalikkust tahtlikult, ning sama paljud arvavad, et COVID-19 on mõne valitsuse või organisatsiooni sihipärase ja varjatud tegevuse tulemus. Jüristo väljendas selgelt, et tugevad vandenõuuskumused on “tõsine probleem” ning et “mure” vandenõuteooriate mõju pärast on kohane, kuna konspiratsiooniteooriad õhnestavad ühiskondlikku sidusust ning usaldust *ametliku* sfääri ja ekspertteadmuse või tõenduspõhise teadmise vastu. Jüristo elegantselt sõnastatud laused peegeldavad hästi ka teistes analüüsitud tekstides väljendatud arusaamu, mis asetasisd fookuse spetsiifilisemate vandenõuteooriate loodud ohukujutelmad.

Kõige üksikasjalikumalt rääkisid konspiratsiooniteooriate ohtlikkusest UPS lehe postitused seoses vandenõuteooriate kujundatud tervisehoiakute ning -käitumisega. Peamise probleemina toodi välja, et vandenõuteooriad propageerivad vaktsiinivastasust, õhutavad professionaalsest ravist keeldumist ja soodustavad tervist kahjustavate alternatiivmeditsiini praktikate, nagu MMS⁶-i või eeterlike õlide seepidist kasutamist. Vahel nimetati ka juhtumeid, kus vandenõuteooriate mõjuväljas olevate inimeste vaktsiinist keeldumise ja/või alternatiivse ravi otsused kahjustasid konkreetsete isikute tervist, selliste postituste lõppu lisati jõuline ja ülitugevat ohuhinnangut väljendav teemaviide #uhhuuTapab.

Korduvalt toodi välja, et professionaalse meditsiini suhtes kahtlusi külvatel vandenõuteooriatel ja muul väärinfo on kumuleeruv mõju. Näiteks kirjutati 2022. aasta 22. märtsi postituses, mis seostas Eesti haiglate suurt koroonapatsientide arvu vandenõuteooriate populaarsusega, järgmist:

(S)ageli saavad just pisikestest probleemidest alguse suured jamad. Esmapilgul süütut ja isegi naljakat lora juttu võtavad osad inimesed tõe pähe, ning lõpuks jõuame olukorda, kus kriitiline mass inimesi usubki, et arstid pahatahtlikult valetavad ja vaktsiinid on mõeldud inimkonna hävitamiseks.

Postituses väljendus tunnetus, et vandenõuuskumustega inimeste hulk on problemaatiliselt suureks muutunud, et sellega seoses kasvab nii tervishoiusüsteemi koormus kui ka ühiskondlik vastandumine vandenõuteooriate pooldajate ja tõenduspõhise meditsiini toetajate vahel. Tihti väljendati kartust, et vandenõuuskumuste põhjustatud madal vaktsineeritus toob Eestis tulevikus kaasa ohtlike haiguste puhangud. Näiteks märgiti 2022. aasta 17. juulil avaldatud postituses: “Aga mis siis veel saab kui leetrid või difteeria või lastehalvatus meile jõuavad? Praegusi trende vaadates nad varem või hiljem jõuavad...” Kusjuures samas postituses rõhutati, et küünisel kombel on vaktsineerimata laste emad ja isad enamasti ise vaktsineeritud. Taoline tähelepanek korras paljudes postitustes, osutati, et vaktsineerimisotsuste eest vastutajad ise omavad kaitset, kuid ei paku seda oma järeltulijatele, seades nad potentsiaalselt eluohtlike haiguste riski alla.

Teine, kitsam valdkond, millega seoses nii veebiartiklites kui ka sotsiaalmeediapostitustes vandenõuteooriate pärast muret väljendati, puudutas parempopulistlike poliitikute või koguni vaenulike välisjõudude eesmäärke teenivat infomõjutust. Üsna sageli väljendati kartust, et sotsiaalmeedia kõlakambrite (vt nt Ringvee 2023), vandenõuteooriate ja muu väärinfo mõjul on tekkinud nn paralleelreaalsustesse kapseldunud (vt nt Buruma 2023) ja radikaliseerunud tõlgenduskogukonnad, kus teadlikult vastandutakse ratsionaalsele argumentatsioonile ning peavoolu autoriteedile, puudutagu see siis teadust, ajakirjandust või haridussüsteemi. Näiteks vahendati 2023. aasta 26. jaanuaril ilmunud artiklis Vabariikliku partei endise partneri Kurt Bardella hukkamõistvat hinnangut Trumpi juhitud erakonnale:

See partei on tõest ja reaalsusest täielikult irdunud, toetab avalikult vandenõuteooriaid, keeldub faktidest ja teadusest. Kui sinu partei põhiline lipukandja on Donald Trump, kes valetab kõige kohta, salajastest dokumentidest oma inauguratsiooni aegsete rahvahulkade ja kõige muuni, mis nende vahele jääb, siis on ainult aja küsimus, kui esile kerkivad inimesed, kes on end täielikult valedesse mässinud.

Nagu meditsiiniteemalise ohudiskursuse puhul, tuli ka siin esile kartus, et vandenõuteooriatel ja muul väärinfole on teatud inimeste veendumuste ja olukorrataju kujundamisele üheselt negatiivne ja kasvav mõju. Veendumus, et vandenõuteooriatel on võime inimesed kriitilise ja ratsionaalse mõtlemise kursilt pöördumatult eemale juhtida, väljendub kujukalt ka 2022. aasta 9. märtsi postituses: “Kui oled uskunud mõnda vandenõud ja seda mõistad, on lootust, et rohkem lõksu ei lange. Aga kui hakkad vandenõusid jagama või neid suisa ise genereerima, siis on p....s.”

Mõnes artiklis ja paljudes postitustes toodi tõsise ohukohana välja sotsiaalmeediagruppides levivad Kremli-meelsed vandenõuteooriad ja väärinfo, millest paljud keskenduvad Venemaa agressiooni õigustamisele Ukrainas. Näiteks seisis Martin Laine 2022. aasta 14. märtsil ilmunud artikli “Eestlaste ajud küpsevad Kremli propaganda mikrolaineahjus” juhtlõigus:

Sotsiaalmeediakanali Telegram gruppides näeb sürreaalset paralleelreaalsust, kus eestlased imetlevad teadlikult Kremli ajupesu: Ukraina sõja ajal on jagatud sellistes jututubades sadu linke vene propaganda kanalitele, milles jagatakse omakorda näiteks ukrainlaste tapmisvideoid.

“Ajude küpsetamise”, “ajupesu” ja “sürreaalse paralleelreaalsuse” jt jõuliste kujundite abil väljendas uuriv ajakirjanik selgelt nii muret kõnealuste vandenõuteooriate mõjukuse suhtes kui ka tugevat negatiivset moraali-

set hinnangut nii vandenõuteooriate levitajate kui nende publiku suhtes. Ajupesu kujund oli olulisel kohal ka 2022. aasta 25. veebruaril avaldatud sotsiaalmeediapostituses:

Järjekordne näide kuidas vaktsiinivastasust ja vene trollipargi poolt toodetud infot jagab üks ja sama inimene. Teeb ta seda teadlikult või on ta aju täiesti pestud, ei oska hinnata, aga on fakt, et tema tegevus on ohtlik.

Kõnealuses postituses väljendatud äratundmine, et muret tekitavat tervisekäitumist propageerivate ning Kremli infomõjutusega seotud vandenõuteooriaid jagavad sageli samad allikad, oli analüüsitud sotsiaalmeedialehel väga levinud. Samuti toodi teistes postitustes üsna tihti esile, et ohtlikke vandenõuteooriaid jagavad kas neid uskuma manipuleeritud inimesed või strateegilised levitajad.

II Vandenõuteoreetikute hirmu põhjuste kujutamine

Märksa paljusõnalisemalt ja selgemalt räägiti vandenõuteooriatele keskenduvates tekstides hirmust, mida tunnevad teised – kõneleja tõlgenduskogukonnast eemal seisjad. Laias plaanis kujutati sellise hirmu põhjusena ühelt poolt viimaseid kriisirohkeid aastaid, kohati põhjendatud usaldamatust ametliku sfääri vastu ning inimeste piiratud intellektuaalseid ja kognitiivseid ressursse raskete olukordadega liigse kartuseta toime tulemiseks. Teisalt väljendati arvamust, et vandenõuteooriaid ja väärinfot uskuvate inimeste hirmud on vallandunud suuresti seetõttu, et toimub nende teadlik ja omakasupüüdlik hirmutamine.

Esimesele aspektile keskenduti rohkem pikemates ajakirjandustekstides, kus toodi näiteks välja, et vandenõuteooriate levikut kannustav hirm võrsub eelkõige teadmatusest ja tavatutest meetmetest, mida mitmeski mõttes pretseedenditu COVID-19 puhang kaasa tõi (Seljamaa 2022). Veel toodi teadusuuringutele tuginedes välja, et inimesed pöörduvad traumeerivate ja hirmutavate kogemuste selgitamiseks vandenõuteooriate poole, kuna nad pole emotsionaalselt ja intellektuaalselt piisavalt küpsed, et toimunud teisiti käsitleda (Miks meie ühiskonnas... 2023). Analüüsitud sotsiaalmeediapostitustes märgiti sageli, et vandenõuteooriatele on vastuvõtlikud inimesed, kes on enda või oma lähedase raske tervises seisundi tõttu õnnetud, kurnatud või murelikud.

Vandenõuteooriaid põhjustavat hirmu ja ebakindlust soodustava tegurina toodi välja ka professionaalse ajakirjanduse ja institutsionaalse sfääri maine langust, mille eest nähti muuhulgas vastutust ebatõhusana tajutud kohtusüsteemil. Näiteks kirjutas Martin Laine 2023. aasta 31. jaanuaril avaldatud artiklis:

Eesti suurpankasid läbinud musti miljardeid puudutavates juhtumites oli ajakirjanike kui sõnumitoojate trahvimine esimene

päriselt kaasnenud karistus (Eestis). Seejuures paljastas need juhtumid seesama ajakirjandus, mitte prokuratuur. Samal ajal pole ükski rahapesija ise saanud väärilist karistust oma sigaduste eest. Selline kombinatsioon loob viljaka pinnase usaldamatusele ja vandenõuteooriatele.

Niisiis kujutati vandenõuteooriate vallandumise põhjusena kohati põhjendatult maad võtnud teadmatuse ja usaldamatuse tunnet, samuti inimeste suutmatust toimunud konstruktiivsemal viisil tähendustada.

Teist tüüpi selgitus, mis pidas vandenõuteooriaid jälgivate ja neid levitavate inimeste hirme teadliku hirmutamise tulemuseks, oli uuritud sotsiaalmeediapostitustes valdav. Seal kordus eeldus, et vandenõuteooriate huvilistes on kerge hirmu tekitada ning see muudab nad mõjutajatele lihtsasti manipuleeritavaks sihtmärgiks. Näiteks kirjutati 2022. aasta 11. märtsi postituses:

Nn. uhhuunduse gurude peamine võte inimeste mõjutamiseks ja enda jüngriks haaramiseks on hirmutamine. [---] Pange tähele tema tekstides läbivaid suurte tähtedega kirjutatud hoiatusi, mis aitab hirmutunnet süvendada. Täpselt samuti kirjutab ta alati suurelt oma slogani "koos oleme tugevamad", saates tugeva sõnumi, et hoidke minu poole, siis on hästi. Lihtsalt läbinähtav manipulatsioon, ent väga paljud inimesed jäävad uskuma, et sogajutumees neid kuidagi aitab.

Postitusi analüüsid leidsime mitmel korral selgituskäigu, et *uhhuu*-toodete ja teenuste müüjad ning teised vandenõuteooriate levitajad tegelevad oma publiku teadliku hirmutamisega, kusjuures hirmutamisel toimivad efektiivselt lihtsad kommunikatsioonivõtted: suurtähtede kasutamine ja grupitundele rõhumine. Veel mainiti postitustes tõhusa hirmutamisviisina näiteks koonduslaagrite salajasest sisseseadmisest rääkimist või peavoolumeditatsioon kogetud halbade anekdootlike lugude jagamist.

Vaatame järgnevalt lähemalt vandenõuhirmudega manipuleerimise ideed, mida tajuti hirmutamise kardetuima tagajärjena ning mis seob ühte diskursusesse vandenõudele omistatud hirmud ning kõrvalseisjate visandatud ohustsenaariumid.

III Vandenõuteooriatega äratatud hirmu ohtlikkuse kujutamine

Vandenõuteooriate põhjustatud hirmu ohtlikkuse väljendamisel tõusis sageli esile veendumus, et sel on tugev potentsiaal publikut liita ning radikaliseerida. Näiteks kirjutati 2022. aasta 16. jaanuari postituses:

Vaadates uhhuu-grupis toimuvat "arutelu", on näha, kuidas inimesed võtavad samal ajal nii enesekindlalt kui paaniliselt sõna teemal,

millest nad muhvigi aru ei saa. Aga teame ju hästi, kuidas ühine segadus, rumalus ja hirm liidavad kogukonda...

Postitaja osutas, et vandenõuteooriaid vahendavates sotsiaalmeediagruppides ei toimu mitte ratsionaalne argumentide ja info vahetus, vaid asjatundmatu ja liigemotsionaalne suhtlus, mille tulemusena tekib tugev rühmatunne ning võimenduvad jagatud eksiarusaamad.

Lisaks kujutati hirmu võtmetegurina vandenõuteooriaid vahendavate tõlgenduskogukondade radikaliseerumisel ning pikaajalise vimma juurutamisel. Viimasele aspektile osutab näiteks 2022. aasta 5. veebruaril postitatud tekst:

Teisalt hirm, mida nad tunnevad, on reaalne ja kuna pidevalt hirmus elada on piinav, siis muutuvad osad hirmunud inimesed kurjaks.

Vandenõuteooriate mõjuväljas viibinud inimeste vaenulikkust teistesse tõlgenduskogukonda kuulujate ning iseäranis tõenduspõhiste selgituste osas väljendati paljudes postitustes. Näiteks kirjutati 2023. aasta 2. novembril ühe vandenõuteoreetikust ema ohtlikke raviotsuseid õigustavat postitust kritiseerides

[...] postituse õelalt võidurõõmus stiil näitab kui küünilised on vandenõuteoreetikud. Nende tung oma usku jagada on võrreldav igasuguste religioossete terroristidega.

Ka 2023. aasta 1. jaanuaril jagatud postituses kõrvutati vandenõuteooriate propageerijate uskumuste tugevust ja ohtlikkust religioosete fundamentalistide omadega, kirjutades:

Tegelikult teeb uhhuu-tööstus promo kogu teaduspõhise meditsiini vastu, külvates pea igas valdkonnas hirmu ravimite suhtes – näiteks on Eestis paaril viimasel aastal sündinud taas HIV+ beebid. 😞 “Tänu” opakatele uhhuu-usujüngritele [...]

Lisaks on kõnealune postitus tähelepanuväärne, kuna kujutab vandenõuteooriate ja väärinfoga loodud hirmu ja usaldamatuse tagajärgi väga konkreetse ja traagilisena – nimelt nähti neil otsest seost vastsündinute nakatumisega. Sõnad “uhhuu-tööstus”, “promo” ja “hirmu külvamine” viitavad arusaamale, et vandenõuteooriatega seotud hirmu kutsutakse esile teadlikult ja omakasupüüdlikult. Vaatame järgnevalt milliseid ohustsenaariumeid ja tegutsejaid sellega seoses mainiti.

Uuritud sotsiaalmeediapostituses viidati vandenõuhirmude õhutamisega seoses kõige sagedamini “uhhuu-ärivatele” ehk alternatiivmeditsiini toodete ja teenuste propageerijatele, kellel teenivat pidev tõenduspõhise meditsiini

suhtes hirmufooni ülalhoidmine ärihuve. Näiteks kirjutati 2023. aasta 29. septembri postituses:

See retsept, kuidas uhhuunduse turundajad omale kliente ja järgijaid värbavad, on ikka nii läbinähtav: Pearoaks on üks vandenõu, mida maitsestatatakse peotäite kaupa sõnumitega, mis tugevdavad ebakindlust ja hirmu. AGA magustoitu pakutakse ka: lohutust või lahendust ehk mingeid oma imelisi, väekaid, tervendavaid jne teenuseid või kaupu.

Nii nagu varasemates postitustes, väljendub ka siin arusaam, et vandenõuteoreetikute ebakindlus ja hirm on võrdlemisi lihtsasti tekitatavad ning "uhhuu-ärikad" on muret tekitavalt hästi omandanud selle ärakasutamise võtted. Nende manipulatiivset tegevust kujutati selgelt ohtliku ja selget hukkamõistu väärivana, näiteks kirjutati 2022. aasta 12. veebruari postituses:

Kahjuks passivad meditsiiniteemalistes gruppides ebaeetilised uhhuuärikad, kes väsimatult oma teenuseid ja tooteid kõikvõimalike tervisehädade korral välja pakuvad.

Samas postituses märgiti ära konkreetne eeterlike õlide müüja, kes "24/7 internetis eestlastest ohvreid luurab" ja muuhulgas "inimesi mitte vaktsineerima hirmutab".

Analüüsitud tekstides kordus ka arusaam, et vandenõuteooriate abil hirmude õhutamine on avaliku arvamusega manipuleerivate tegutsejate tööriistakastis mõjus vahend, millega oma võimu tugevdada ja haavatavat publikut ohtlikult käituma suunata. Näiteks kirjutati 2023. aasta 8. augusti Päevalehe Trumpi populaarsust analüüsivas artiklis:

Trump oskab hästi ära kasutada sellistest vandenõuteooriatest võrsvat ärevust, mis võib kergesti viia nii vägivaldse kättemaksu kui end päästjaks kuulutanud isiku ekstaatilise imetlemiseni (Buruma 2023).

Selles loos väljendus kujukalt veendumus, et populistidest poliitikud kasutavad vandenõuteooriaid teadlikult hirmu päästikuna ning hirm paneb inimesi tegema ühiskondlike normidega vastuollu minevaid tegusid. On oluline tähele panna, et eeldus, et vandenõuteooriad põhjustavad teatud tõlgenduskojunkondades tugevat hirmu, paistis meie analüüsitud tekstides olevat nii isenesestmõistetav, et ei toodud illustreerivaid näiteid konkreetsetest märkidest, mille olemasolu inimeste hirmu indikeerib, rääkimata nende endi käest kommentaaride küsimisest.

HIRMUDISKURSUSTE SEMIOOTILINE TÄHENDUSLOOME

Alljärgnevas analüüsiosas avame eelkirjeldatud hirmudiskursuste semiootilisi mehhanisme. Üheks eesmärgiks on näidata, milline tähendusloome iseloomustab erinevaid diskursuse tüüpe ehk kuidas seostub neis kajastatud hirm kultuuriliste süvalugude ja tundereeglitega ning millistes aspektides on hirmuga seotud vandenõuteooriatest ja vandenõuteoreetikutest rääkivad diskursused sarnased vandenõuteooriate tähistamisloogikaga. Hirmu tähendusloome spetsiifikat uurides tuleb mees pidada, et konkreetsetes hirmudiskursuses võivad koostoimida mitmed tähistamisviisid, mistõttu saab rääkida ühe või teise domineerimisest, mitte ainuesinemisest. Seetõttu on ka järgnev tüpologia sõnastanud kui orienteeritus ühele või teisele tähistamissuundumusele.

Orienteeritus partitsipaalsusele

Hirmu põhjalikult uurinud kultuurisemiootiku Mihhail Lotmani järgi põhineb hirmusemioosi loogika partitsipaalsusel ehk osadusel. Selle üheks tähistamisvormiks on läbistav kontakt, kus kohtuvad subjektid/objektid sisenevad teineteisesse, mille tulemusena tekivad ühele osapoolele teise jäljed. Osadus laieneb kontsentriliste ringidena: mida intensiivsem on kontakt, seda tugevam mõjujõud (Lotman 2009: 1238). Niisugune semioositüüp on orienteeritud indeksiaalsusele (s.t märgid osutavad oma objektile põhjusliku või füüsilise seose kaudu) ja metonüümilisusele (*ibid.*: 1239).

Sellist tähistamisloogikat kohtasime kõigis kolmes hirmudiskursuses, kuid kõige domineerivam oli see vandenõuteooriate ohtlikkuse ja mõjuga seotud tekstides. Nii kirjutati pandeemiaga seotud vandenõuteooriate mõju kontekstis,

[---] et pandeemia levikuga seoses keelatakse Eestis alkoholimüük, sest politsei ressursid ei jõua tegeleda joobes juhtidega. Järgnes see, et suuremad joodikud tormasid poodi, ostsid massiliselt pudeleid ning need hävitati lihtsalt kiiremini ära, sest ühtegi alkoholiikeeldu tegelikult ei järgnenud. [---] Kuna sotsiaalmeedia ullikeste paraad elab juba aastaid pealkirjade ja pealiskaudsuse maailmas, piisab väga vähesest, et inimesed pöördesse ajada (Lomp 2024).

Sarnasele läbistavale kontaktile oli üles ehitatud ka diskursus, mis käsitles vandenõuteooriaid pahatahtliku manipuleerimise kontekstis. Nagu meditatiivse ohudiskursuse puhul, tuli ka seal esile kartus, et vandenõuteooriatel ja muul väärinfol on teatud inimeste veendumuste- ja olukorrataju kujundamisele üheselt negatiivne ja kasvav mõju. Võeti eelduseks, et väärinfost alguse saanud hirm halvab kogu ühiskonna ja viib hukatuslike tagajärgedeni. Seejuures, mida rohkem inimesed niisuguse infokorratusega kokku

puutuvad, seda “haavatavamad” nad on ning “siis on ainult aja küsimus, kui esile kerkivad inimesed, kes on end täielikult valedesse mässinud”. Mõlema diskursuse juures osutab valeinfo kokkupuutumine indeksiaalselt inimese manipuleeritavusele.

Niisugune läbistavale kontaktile orienteeritud tähendusloome on kesksel kohal nii vandenõuteooriates kui neid kritiseerivates tekstides. Suure lähtestamise vandenõuteooria näeb hirmuatmosfääri teadliku kujundajana vandenõulaste kontrollitud peavoolumeediat (Madisson & Ventsel 2022, 2023; Ventsel & Madisson *et al.* 2023). *Uhhuu*-vastased tekstid aga rõhutavad, et hirmul baseeruv ajupesu jõuab oma adressaatideni Kremli või (parem)populistide ideoloogiat või kellegi ärihuve teeniva väärinfo vahendusel. Järgnevalt vaatame, millisel viisil hirmu põhjuseid semiootiliselt kujutati.

Orienteeritus (hüper)üldistamisele

Nagu on märkinud Mihhail Lotman, loob hirm uusi seoseid ja teisendab olemasolevaid tähendusi. Hirmu tähendusloome on orienteeritud subjektiivse hirmutunde jagamiseks vajaliku väljenduse otsimisele (Lotman 2009: 1239). Seetõttu võib öelda, et hirmu diskursus on kindlalt orienteeritud osutusele, selle tähendusmehhanismid on olemuselt hägused ja ambivalentsed. See tingib ka suhtelise kimbatuse, mis valdab inimest, kes proovib hirme mingisse muusse märgisüsteemi tõlkida. Üks niisugune tõlkimine ehk hirmu kommunikatsioon on hirmu põhjuste määratlemine. Kultuurisemiootika eristab siin kahte põhilist seoseloomet tüüpi: 1) ligikaudne ehk mittediskreetne tähistamisloogika, mis rajaneb sarnastamisel ja analoogiatega visandamisel; 2) sõnaline-diskreetne ehk verbaalloogika, mille puhul põhinevad seosed elementide reeglipärasel ühendamisel näiteks põhjuse ja tagajärje, kronoloogilistel ning osa ja terviku suhtel (Lotman 2002: 2648–2650).

Üldistavalt võime öelda, et hirmuga seotud diskursused kasutavad peamiselt mittediskreetset tähistamisloogikat. Nagu eelpool osutatud, on see konspiratsiooniteooriate oluliseks alusmehhanismiks, kuna erinevate nähtuste põhjusena tajutakse üht ja sama kurjust (vt ka Ventsel & Madisson *et al.* 2023). Meie analüüs näitas sellise tendentsi esinemist ka vandenõuteooriate suhtes kriitilises diskursuses. Vandenõuteooriaid kritiseerivate tekstide puhul kohtasime sellist tähistamistüüpi peamiselt fobofoobsete sedastuste kontekstis, kus väljendati muret hirmu liigse vohamise pärast avalikus diskursuses ning avati selle põhjuseid. Fobofoobiat väljendava diskursuse üheks läbivaks semiootiliseks mehhanismiks on hirmu õhutajate motiivide kirjeldamine analoogia alusel. Analoogia puhul iseloomustatakse üht objekti sageli teise metafoorilise asendamise kaudu, mistõttu tuleb teksti adressaadil osutatud elementide täpsemad seosed sageli ise välja mõelda. Neid ei markeeritagi muul viisil kui pelga analoogia osutamise või nimetamise akti kaudu. Nii kasutati vandenõuteooriaid jagavate inimeste motiive selgitades sageli sõnakujundeid, mis metafoorselt sidusid kokku kaks erinevat tähendusvälja: *uhhuu-ärikad*,

uhhuu-usujüngrid, nende tung oma usku jagada on võrreldav igasuguste religioossete terroristidega.

Seda seoseloomist võib vaadelda ka osaduse tüübina, mis Mihhail Lotmani sõnul tugineb sarnasusele (mida sarnasemad on objektid, seda tihedam on nende sisuline seotus), ning kus domineerivaks tähistamisviisiks on ikooniline sarnasus (märk sarnaneb oma objektiga, nt selle kuju, välimus või struktuur meenutab seda, mida ta tähistab) ja metafoorilisus (Lotman 2009: 1239). Niisugune tähistamine selgitas hirmuatmosfääri kujunemist analoogiatega religiooni ja majanduse diskursusest ning heitis kõrvale võimalikud muud ajendid, miks inimesed vandenõuteooriaid levitada võiksid, näiteks positiivse ühistunde, mida teatud gruppi kuulumine võib indiviidile anda, pettumine varasemas meditsiinipraktikates jne (Uibu 2021; Astapova 2023; Ventsel & Madisson *et al.* 2023).

Mittediskreetne seoseloometüüp ilmnis sageli ka hirmuga kaasneva tagajärgede kujutamisel. Avaliku hirmuatmosfääri mõjud pole ühesed ega ranges mõttes empiiriliselt kontrollitavad. Seetõttu on mõisteta, et tulevikus asetleidva ohustenaariumi visandamisel prevaleerib mittediskreetne tähistamisloogika. Nii on vandenõuteooriate vahendusel kultiveeritud hirmu tagajärjena osutatud “ühiskondliku sidususe kadumine” või “vägivaldne kättemaks” ja vandenõuteooriaid levitavate poliitikute “ekstaatiline imetlemine” pigem ebamäärane osutuse otsimine kui selge ning põhimõtteliselt kontrollitav põhjuste ja tagajärgede ahela väljatoomine.

Diskreetne seosetüüp esines peamiselt neis seisukohtades, kus püüti ühiskonda vallanud hirmu ja vandenõuteooriatesse uskumist põhjendada erinevate psühholoogiliste ja sotsioloogiliste tegurite koosmõjuna. Mitmetes artiklites osutati akadeemilisele uurimistööle ning püüti näidata vandenõuteooriatega kaasnenud hirmu mitte niivõrd probleemide põhjustajana, kui-võrd sümptomina muudele ühiskonnas asetleidnud tendentsidele, nt traditsioonilise meedia ja ekspertteadmise autoriteedi langus (Jüristo 2022; Miks meie ühiskonnas... 2023; Laine & Malts 2023).

Orienteeritus tähenduslikule maksimalismile ja binaarsele kujutamisele

Kui eelnev semiootiline mehhanism kirjeldas hirmudiskursuse põhjuste kujutamist, siis sellega paralleelselt toimus ka hirmu põhjustaja kujutamine. Rääkides hirmust vandenõuteooriate kontekstis on mitmed autorid osutanud, et vandenõuteoreetilisele mõtlemisele on iseloomulik iga sündmuse ülima tähenduslikkuse tajumine (Hofstadter 1967: 30; Madisson & Ventsel 2021; Leone & Madisson *et al.* 2020). Juri Lotmani järgi iseloomustab niisugust kultuuritüüpi tähenduslik maksimalism, mis ei tunnista midagi oma – sageli sakraalsena tajutud – maailma korrastatusest väljapoole jäävat. Organiseerimatust tajutakse kaootilise ja ohtliku mitte-kultuurina (Lotman 2007a: 55; vt ka Champion-Vincent 2005: 109). Semantilise maksimalismi puhul omandab iga algkorda pisutki kahtluse alla seadev konflikt Hea ja Kurja võitluse

ilme, vahevorme seal ei tunnista, maailm jaguneb binaarselt – korraks ja kaoseks, heaks ja halvaks, sõpradeks ja vaenlasteks. (Lotman 2007b: 26–27, 40). Mihhail Lotmani järgi on niisuguse kultuuritüübi juures iseloomulik, et erinevad sotsiaalsed rühmad kipuvad üksteist süüdistama sama semantilise kompleksi, samade tunnuste ja süütõendite alusel (Lotman 2009: 1241).

Täheldasime semantilise maksimalismi ilminguid *uhhuu*-vastastes tekstides. Peamiselt iseloomustas see vandenõuteooriaid ebaeetilistel ja omakasupüüdlikel eesmärkidel jagavate inimeste ning hirmuga nakatanud vandenõuteoreetikute kujutamist. Eelpool nägime, kuidas konnotatsioonid, mis kaasnesid sõnadega religiooni- (“jüngrid”, “religiooni terroristid”) ja majandusdiskursusest (“ärikad”), kanti üle vandenõuteooriaid jagavate inimeste tegevusmotiivide selgitamiseks ning kuidas selle metafoorilise ülekandega kandus üle ka üheselt negatiivne hinnang, mis sõnade tähendusvälja ümbritses. Niisugust stigmatiseerimist kohtas ka konkreetsemas sõnastuses, kus räägiti meditsiiniteemalistes gruppides passivatest “ebaeetilistest” inimestest, kes oma ohvreid “luuravad” ja hirmuga manipuleerivad ja et “juursüüdlased [on] ikkagi need vastikud omakasupüüdlikud, libedalt valelikud uhhuundajad”. Ka teemaviide #uhhuuTapab viitab ühemõtteliselt negatiivsele tähendustamisele.

Samuti märgiti, et lisaks hirmutavale ajupesule ja sellega kaasnevale ratsionaalse otsustusvõime kaotusele “muutuvad mõned hirmunud inimesed kurjaks”. Sarnase binaarsusega oli üles ehitatud Kremli infomõjutustegevust kirjeldav diskursus, kus Venemaa tegevust kujutati vastandina sellele, mida “meie” ei tee: vaba ajakirjandus *versus* propaganda, vaeuudised *versus* faktikontroll jne. Niisugune vastanduvale loogikale ülesehitatud käsitlus funktsioneerib ühelt poolt vandenõuteooriate ja valeinfo vastaste meetmete kasutuselevõtu õigustamisena, teiselt poolt aga enda positiivse kuvandi kujundajana. Näiteks tutvustati meie uuritud Facebooki lehel samuti vandenõuteooriate ja pseudoteaduse vastu võitlevat MTÜd Vox Rationis, mille veebilehel sõnastatakse järgmine enesekirjeldus ja üleskutse liitumiseks:

Inimesed, kes on aastaid võidelnud uhhuunduse, valeinfo ja kiusamisega, on loonud ühiste tegevuste tõhustamiseks MTÜ Vox Rationis! Tere tulemast pardale kõik head ja tõenduspõhise maailmavaatega inimesed! Lühidalt on eesmärk tõsta Eesti inimeste teadlikkust ja peatada valeinfo levikut.

Meediauuriija Jack Bratich, kes on käibesse toonud termini *vandenõuteooriate paanika*, osutab samuti ühe olulise aspektina (Bratich 2020: 315) just jõulisele mustvalgele vahetegemisele moraalsete, ratsionaalsete jõudude ning eba-moraalsete ja/või irratsionaalsete vandenõuteoreetikute ja desinformeerijate vahel, kes peavad sõda „terve mõistuse vastu“. Niisugune käsitlus legitimeerib vandenõuteooriate ja valeinfo vastaseid tegutsejaid ning nende kasutusele

võetud meetmeid (Bratich 2020: 316). Järgnevalt püüame kultuuri süvalugude kontseptsioonist lähtuvalt selgitada, millele niisugune jõuline vahetegemine tugineb ning kuidas see kujundab emotsioonide väljendamist ja käsitlemist.

Hirmudiskursuste süvalood ja tundereeglid

Vandenõuteooriaid kritiseeriva hirmudiskursuse analüüsis tuvastasime kaks omavahel seotud kultuuri süvalugu. Peamine süvalugu, millele *uhhuu*-vastane hirmudiskursus üles ehitus, tugines inimese kui ratsionaalse olendi aluseeldusele. Ratsionaalse mõtlemisevõime kadumise stsenaarium oli esil tekstides, kus räägiti vandenõuteooriate ohtlikkusest (nt ühiskondliku sidususe murenemine ja polariseerumine on olukord, kus inimesed lasevad tunnetel mõistuse allutada) ning vandenõuteooriatesse uskujatest ja teatud juhtudel nende levitajatest, kes on manipuleeritud ja “ajupestud”. Aga samuti fobofoobiat väljendavates seisukohtades, kus muretseti selle üle, et pidevas hirmus elades inimesed frustreeruvad ja muutuvad kurjaks.

Ratsionaalsusele osutav süvalugu ilmnes ka teaduslikkusele apelleerimisel, millega vastaspoole seisukohti kritiseeriti. Vandenõuteooriate suhtes kriitilistes hirmudiskursustes vastandati tõenduspõhist meditsiini liba- ja *uhhuu*-meditsiinile, ning sageli jagati meditsiinterminitest tulvil haiguse- ja ravikirjeldusi.

Oluline on märkida, et ratsionaalse inimese süvalugu oli iseloomulik nii vandenõuteooriatele kui ka neid kritiseerivale diskursusele. Suure lähtestamine teooriad rääkisid vandenõulastest ja nende kergeusklikest järgijatest, kes “ei mõtle oma peaga” ning on pahalastest eliidi poolt ratsionaalsest mõtlemisest irrutatud. Vandenõuteooriate kriitikud aga rõhutasid, et konspiratsioonilood võivad palju kahju teha, ning et inimesed satuvad nende mõju alla hirmu tõttu, mille tagajärjel ratsionaalne mõtlemine on alla surutud. Näiteks väideti, et vandenõuteoreetikute “ajud küpsevad Kremli propaganda mikrolaineahjus” ja nad elavad “sürreaalses paralleelreaalsuses”.

Vandenõuteooriate suhtes kriitilistes tekstides oli emotsioonide kohasus eksplitsiitselt väljendatud. Nii võis 16. jaanuari 2023 postitusest lugeda otsest hinnanguid hirmuga seotud tegevustele: “Vaadates *uhhuu*-grupis toimuvat “arutelu”, on näha, kuidas inimesed võtavad samal ajal nii enesekindlalt kui paaniliselt sõna teemal, millest nad muhvi aru ei saa.” Sarnaselt leidis selgeid heakskiitvaid hinnanguid *oma* tõlgenduskogukonna seisukohtadele, kui sõnumites kirjeldati rühmakaaslaste hirmuga seotud tegevusi: “Hea on näha, et tervise teemalistes gruppides jagavad inimesed, teemadele vastates, julgelt teaduspõhist infot ja lükkavad ümber sogajuttu. Väga kurb on näha järjekordset ohtlikult rumalat ämmaemandat” (*ibid.*).

Teine keskne süvalugu puudutas n-ö sõna võimu ning osutas vandenõuteooriate ja hirmulugude tohutu mõju eeldamisele inimeste tunnete ja otsustusprotsesside kujundamisel. Ka see süvalugu oli omane nii vandenõuteoreetilisele kui ka vandenõuteooriate suhtes kriitilisele hirmudiskursusele.

Mõlemad eeldasid, et meedia kaudu manipuleerivad inimestega pahatahtlikud vandenõuteooriate levitajad ehk teadlikud hirmukülvajad. Lisaks jagati arusaama, et teise tõlgenduskogukonda kuuluvate inimeste tundeid – peamiselt hirmu ja ärevust – on võimalik peaaegu mehhaaniliselt esile kutsuda. Manipulaatoreid tajuti seega äärmiselt võimsate ja ettenägelike tegutsejatena, kelle võimuses on valitseda oma publiku tundeid, manipuleeritavaid aga nähti sellisest agentsusest ilma jäetuna.

Manipuleeritavuse süvaloo kontekstis ilmnesid analüüsitud vandenõuteooriate suhtes kriitilises tekstides selgesti tundereeglid – teiste inimeste ärakasutamist ja varjatud mõjutamist käsitleti laiduväärsena. Sageli kasutati manipuleerijate ja nende tegevuste ning manipulatsioonide ohvrite iseloomustamiseks negatiivsete tähenduslaengutega sõnu “uhhuulased”, “valeinfoa kiusajad”, “uhhuu tapab”, “ullikesed”, “ajupestud” jne. Fobofoobiat väljendavas diskursuses ei saanud moraalse hukkamõistu osaliseks mitte niivõrd inimeste kartus kui selline, kuivõrd teadlikul mahitusel esile kutsutud hirm ja iseäranis sellega manipuleerimine. Kokkuvõtlikult öeldes võimaldas fobofoobia väljendamine nii vandenõuteooriaid jagavate tõlgenduskogukondade liikmetel kui ka nende vastastel positsioneerida end mõistlike ja kohaselt käituvate inimestena. Enda rühmaliikmeid kirjeldati kui asjakohaselt reageerivaid, läbinägelikke ja kriitiliselt mõtlemaid inimesi, vastaseid aga kontrollimatutest negatiivsetest emotsioonidest pimestatute, manipuleeritavate ning kinnisideede küüsis olijatena.

On oluline rõhutada, et me ei soovi väita, nagu ei saaks inimeste arusaamu ja tundeid diskursiivselt mõjutada. Küll aga osutame, et niisugune kriitilis-ratsionaalseid ja kergesti manipuleeritavaid inimesi vastandav süvalugu jätab varju teised võimalused ning mitmetegurilised käsitlused, ka küsimuse miks üht või teist selgitust usutakse ja kas üldse täielikult usutakse. Meie analüüs näitas, et n-ö *uhhuu*-tõlgenduskogukonda kuulujaid kujutakse sageli kergesti manipuleeritavatena ning tihti nähakse just hirmutamist nende kriitilist mõtlemist pärssiva ainutegurina.

KOKKUVÕTE

Hirmust võib rääkida erineval viisil, nii samuti võib hirm kujundada diskursiivseid valikuid, kuidas ühest või teisest teemast rääkida. Analüüsis tähele dasime vandenõuteooriatele omase tähendusloome esinemist *uhhuu*-vastases hirmudiskursuses. Konspiratsiooniteooriaid saatev kriitika või koguni põlgus toidab ekslikku arusaama, et vandenõuloo ja ratsionaalse selgituse vahel jookseb alati selge piir. See võib paradoksaalsel kombel viia vandenõuteooriaga sarnase fobofoobse selgitusteni, mis rõhutab omakasupüüdlikku hirmutamist ning publiku reaalsustaju ja ratsionaalse mõtlemise järkjärgulist irrutamist. Lisaks võib fobofoobne käsitlus viia suhtluseni, mis tõlgenduskogukondi veelgi enam polariseerib. Viimane aga ei aita kaasa vandenõuteooriate ja muu

väärinfoga seotud probleemide lahendamisele. Isegi, kui see on neisse kriitiliselt suhtuvate inimeste peamine eesmärk.

Mitmed uurimused on välja toonud, et vandenõuteooriatega seotud ühiskondlike hirmude maandamine ja nende aluseks olevate mõttemallide muutmine on keeruline ettevõtmine, mille efektiivsus sõltub mitmest tegurist. Nagu kirjutavad sotsiaalpsühholoogid (Douglas & Cichocka *et al.* 2020: 181), täidavad vandenõuteooriad korraga *episteemilist* (maailma seletavat), *eksistentsiaalset* (inimese olemasolu mõtestavat) ja *sotsiaalset* (ühiskonna ja teiste inimeste läbikäimisega seotud) ülesannet. Vandenõuteooria muudab maailma kogemise tähendusrikkaks ja arusaadavaks, see vähendab kaose ja juhuslikkuse tunnet ning pakub poliitilistele ja sotsiaalsetele arengusuundadele kergesti hoomatava seletuse. Lihtsustatult öelduna on vandenõuteooria puhul tegu psühholoogilise ebakindluse ning hirmu ja kaose vähendamise strateegiaga (Butter 2020: 7). Seetõttu tuleks eelpool osutatud aspekte arvestada, kui soovitakse *uhhuud* kritiseerivas diskursuses emotsionaalsest, hinnangulisest ja oma stereotüüpidesse kapselduvast kommunikatsioonist eemale liikuda. Artikli lõpus osutame mõningatele soovitudele, mida on erinevad autorid teinud katsetuste kohta vandenõuteoreetikuid deradikaliseerida või nende seisukohti ümber lükata ning mis on ühel või teisel viisil seotud ka käesolevas artiklis avatud süvalugude ja tundereeglitega.

Tasub meeles pidada, et vandenõuteoreetikud peavad end kriitiliselt mõtlevateks ning oma publikut n-ö mõistusele kutsuvateks rahvavalgustajateks, st et nende süvalugu põhineb ratsionaalsuse eeldusel. Seda eeldust saab antud juhul ära kasutada, kui kinnitada kriitilise mõtlemise väärtust, aga suunata inimest vandenõuteooriatega seotud väiteid kriitilisemalt analüüsima (Butter 2020: 5; vt ka Swami & Voracek *et al.* 2014), näiteks küsima, kuidas on võimalik ühekorraga väita, et koroonaviirus on biorelv ja et seda viirust pole olemaski. Niisugune strateegia võib osutada edukaks, kui püütakse veenda inimest, kes kaldub küll kahtlema erinevates ametlikes seletustes, kuid kelle mõtlemist ei juhi kõigutamatu veendumus, et kõike selgitav vandenõu on olemas (Ventsel & Madisson *et al.* 2023).

Kanada publitsist Naomi Klein on osutanud, et väärinfo vastaseid tegevusi kavandades on tähtis teadvustada, et vandenõuteooriaid vahendavate tõlgenduskogukondade liikmed eksivad küll sageli faktidega, kuid nende kahtlused ja hirmutunne on õiged. Tänapäevase maailma keerukus, ennustamatus ning sotsiaalne ja majanduslik ebavõrdsus annab sellistele tunnetele aluse (Klein 2023). Leiame, et vandenõuteoreetikute (aga ka nende vastaste) tunnetest rääkimisel on oluline lähtuda võimalikult konkreetsetest näidetest ning võimalusel lasta inimestel endil oma tundeid väljendada. Hirm ja muretsemine kannavad reeglina negatiivseid tähendusi, iseäranis kui neid kujutatakse pikaajalise ja kumuleeruvana. Vastaspoolele omistatud tunded ja neid saatvad hukkamõistvad hinnangud pigem võimendavad eelarvamusi kui annavad alust nüansirikka mõistmise ja dialoogi tekkimiseks.

Lõpetuseks tuleb rõhutada, et sisuka ja hirmu minimeeriva vestluse aluseks, olgu see siis vandenõuteoreetiku või kellegi teisega, on lugupidamine ja empaatia. Väga oluline on vestluskaaslast aktsepteerida ning teda väärtuslikuks partneriks pidada. Vandenõusse uskumise naeruvääristamisega võib kaasneda trots ja oht, et vandenõuteooriat kummutavad väited lükatakse automaatselt tagasi (Orosz & Kreko *et al.* 2016). Seega, vaatamata tõsiasjale, et meie süvalood tingivad ka teatud tundereeglite diskursiivsete väljendusvõimaluste valikuid, saab tundeid väljendada nii, et see ei alavääristaks ega solvaks dialoogipartnerit, ei ründaks tema identiteeti.

TÄNUSÕNAD

Käesolevat uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuuri PRG 1716 "Relatsiooniline lähenemine strateegilistele ajaloonarratiividele", SHVFI23109 "Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile", MOBTP1009 "Semiootiline lähenemine e-ohu diskursusele ja narratiividele: Eesti meediadiskursuse analüüs" ning REDACTi projekt, mida finantseerib Eesti Teadusagentuuri CHANSE 15 ERA-NETi kaasrahastamise programm, tuginedes Euroopa Liidu uurimistöö- ja innovatsiooniprogrammi Horisont 2020 grandilepingule nr 101004509.

KOMMENTAARID

- 1 Näiteks 2018. aasta andmed näitavad, et 73% ameeriklastest tajub vandenõuteooriaid kui "kontrolli alt väljas" nähtust ja 59% usub, et inimesed on altimad neid uskuma kui 25 aastat tagasi (Roper Center for Public Opinion Research 2018).
- 2 Tõlgenduskogukond on inimrühm, kes jagab ühist tähendusloomestrateegiate, väärtuste ja uskumuste kogumit, mida kasutatakse tekstidele ja nähtustele tähenduse andmiseks ja mõistmiseks. Tõlgenduskogukonna tänapäevaseks näiteks võib tuua pikaajalise lävimise jooksul kujunenud sotsiaalse meedia grupid, mis koonduvad jagatud teemade ja ideoloogiate ümber. Nendes gruppides kerkivad esile eestkõnelejad, kujunevad välja jagatud väärtused, suhtlusnormid ja eristuv väljendusviis nii sõnas kui pildis (Madisson & Ventsel 2021: 45).
- 3 Mõned vandenõuteooriad kasutavad uut maailmakorda ja suurt lähtestamist sünonüümidenä.
- 4 Maskikandmise kohustus ning avalike ürituste ja kogunemiste piiranguid kaotati Eestis 2022. aasta märtsis.
- 5 Mihhail Lotman osutab siin Levy-Bruhli mõistele, andes sellele semiootika distsipliinist sisu (Lotman 2009: 1238).
- 6 MMS (ingl *Miracle Mineral Solution*), eesti keeles tuntud ka kui *imeline mineraalilahus* on alternatiivmeditsiinis tuntud kui ravim mitmesuguste haiguste vastu. Terviseamet on hoiatanud, et tegemist on mürgise kemikaaliga, mis ei sobi kasutamiseks ravimina.

KIRJANDUS

Astapova, Anastasiya 2023. Conspiratorial Thinking among Russian Speakers in Estonia: From COVID-19 to the War in Ukraine. – *Journal of American Folklore*, 136/542, lk 361–385 (DOI:10.5406/15351882.136.542.01).

Astapova, Anastasiya & Bergmann, Eirikur & Dyrendal, Asbjørn & Rabo, Annika & Rasmussen, Kasper Grotle & Thórisdóttir, Hulda & Önnersfors, Andreas 2021. *Conspiracy Theories and the Nordic Countries*. Routledge: London.

Barkun, Michael 2003. *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. University of California Press.

- Bauman, Zygmunt. 2006. *Liquid Fear*. Cambridge: Polity Press.
- Belova-Dalton, Oksana 2022. *Covid-19 ajal levitatavad vandenõuteooriad ning nende roll inimeste võimalikus radikaliseerumises Eestis ja mujal maailmas*. Tallinn: Sisekaitse Akadeemia.
- Birchall, Clare & Knight, Peter 2023. A Perfect Storm. – Butter, Michael & Knight, Peter (toim). *Covid-19 Conspiracy Theories in Global Perspective*. Routledge, lk 335–350 (DOI:10.4324/9781003330769-31).
- Boym, Svetlana 1999. Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion. – *Comparative Literature* 51 (2), lk 97–122 (DOI:10.2307/1771244).
- Bratich, Jack Z. 2008. *Conspiracy Panics: Political Rationality and Popular Culture*. Albany: State University of New York Press.
- Bratich, Jack Z. 2020. Civil Society Must Be Defended: Misinformation, Moral Panics, and Wars of Restoration. – *Communication, Culture & Critique* 13 (3), lk 311–332 (DOI:10.1093/ccc/tcz041).
- Buruma, Ian 2023. Iga süüdistus annab Trumpile jõudu juurde. Mis võlutrikke ta kasutab? – *Eesti Päevaleht* 08.08 (<https://epl.delfi.ee/artikkel/120222249/ian-buruma-iga-suudistus-annab-trumpile-joudu-juurde-mis-volutrikke-ta-kasutab> – 09.05.2025).
- Butter, Michael 2020. *The Nature of Conspiracy Theories*. Medford: Polity.
- Campion-Vincent, Véronique 2005. From Evil Others to Evil Elites: A Dominant Pattern in Conspiracy Theories Today. – Fine, Gary Allan & Campion-Vincent, Véronique & Heath, Chip (toim). *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend*. New Jersey, New Brunswick: Transaction Publishers, lk 103–122.
- Christensen, Michael & Au, Ashli 2023. The Great Reset and the Cultural Boundaries of Conspiracy Theory. – *International Journal of Communication* 17, lk 2348–2366.
- Cohen, Stanley. 1972. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. Oxford: Martin Robertson.
- Cook, Paul. 2023. Beyond “Fake News”: Misinformation Studies for a Postdigital Era. – Parker, Lana (toim). *Education in the Age of Misinformation*. Palgrave Macmillan, Cham, lk 9–31 (DOI:10.1007/978-3-031-25871-8_2).
- Douglas, Karen & Cichocka, Aleksandra & Sutton, Robbie 2020. Motivations, emotions and belief in conspiracy theories. – Butter, Michael & Knight, Peter (toim). *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London: Routledge, lk 181–191.
- Fenster, Mark 2008. *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Furedi, Frank 2019. *Kuidas hirm toimib? Hirmukultuur 21. sajandil*. Tallinn: Postimees kirjastus.
- Garland, David 2008. On the concept of moral panic. – *Crime, Media, Culture* 4 (1), lk 9–30 (DOI:10.1177/1741659007087270).
- Grint, Keith. 2010. Wicked problems and clumsy solutions: The role of leadership. – Brookes, Stephen & Grint, Keith (toim). *The new public leadership challenge*. London: Palgrave, lk 169–186.
- Hall, Stuart; Critcher, Charles; Jefferson, Tony; Clarke, John; Roberts, Brian 1978. *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: MacMillan.
- Head, Brian W. 2019. Forty years of wicked problems literature: Forging closer links to policy studies. – *Policy and Society* 38 (2), lk 180–197.
- Hochschild, Arlie Russell. 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Hochschild, Arlie Russell 2016. *Strangers in Their Own Land. Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press.
- Hofstadter, Richard 1967. *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. New York: Vintage Books.
- Husting, Ginna 2021. Conspiracy Theories, Contempt, and Affective Governmentality. – Loukola, Olli & Donskis, Leonidas (toim). *Secrets and Conspiracies*. Brill, lk 157–181 (DOI:10.1163/9789004499720_010).

- Jääger, Andreas & Koik, Märt 2024. *Uhhuu! Väike Eesti uhhuuraamat*. [Tallinn:] Helios.
- Jüristo, Tarmo 2022. Põhjalik uuring näitab, et Eestis on vandenõuteooriatel üsna tugev kandepind. – *Maaleht* 11.08 (<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120048004/tarmo-juristo-pohjalik-uuring-naitab-et-eestis-on-vandenouteooriatel-usna-tugev-kandepind> – 12.05.2025).
- Kaitseministeerium 2023 = Eesti Uuringukeskus OÜ. *Avalik arvamus riigikaitsest 2023*. (https://kaitseministeerium.ee/sites/default/files/avalik_arvamus_ja_riigikaitse_kevad_2023.pdf – 20.05.2025).
- Kakutani, Michiko 2018. *The death of truth: Notes on falsehood in the age of Trump*. Tim Duggan Books.
- Kalmre, Eda 2007. *Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest*. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Klein, Naomi. 2023. *Doppelganger: A Trip Into the Mirror World*. Farrar, Straus & Giroux.
- Knight, Peter 2002. A Nation of Conspiracy Theorists. – Knight, Peter (toim). *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press, lk 1–17.
- Laine, Martin 2022. TROLLIMONITOR #5 | Eestlaste ajud küpsevad Kremli propaganda mikrolaineahjus. – *Päevaleht* 14.04 (<https://epl.delfi.ee/artikkel/96154037/trollimonitor-5-eestlaste-ajud-kupsevad-kremli-propaganda-mikrolaineahjus> – 09.05.2025).
- Laine, Martin 2023. Minu trahvimäärus prokuratuurile. – *Eesti Ekspress* 31.01 (<https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120136468/martin-laine-minu-trahvimaarus-prokuratuurile> – 09.05.2025).
- Laine, Martin & Malts, Kaili 2023. KUULA | RAHA PANEB VALED KÄIMA/ investeerimisskeemid valeinfo superlevitajate taga – *Eesti Päevaleht* 25.07 (<https://epl.delfi.ee/artikkel/120219240/kuula-raha-paneb-valed-kaima-investeerimisskeemid-valeinfo-superlevitajate-tag> – 20.05.2025).
- Lenoir, Timothy, & Anderson, Caitlin 2023. Introduction Essay: What Comes After Disinformation Studies. Maybe it's time for disinformation studies (at least in its current form) to fade away – or become something new. – *The Bulletin of Technology & Public Life* (CITAP), University of North Carolina at Chapel Hill (<https://citap.pubpub.org/pub/oijfl3sv> – 20.05.2025).
- Leone, Massimo & Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2020. Semiotic Approaches to Conspiracy Theories. – Butter, Michael & Knight, Peter (toim). *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London: Routledge, lk 43–54 (DOI:10.4324/9780429020384-4).
- Lomp, Oliver 2024. Olge ka naljadega ettevaatlikud – *Postimees* 06.01 (<https://arvamus.postimees.ee/7535079/oliver-lomp-olge-ka-naljadega-ettevaatlikud> – 09.05.2025).
- Lotman, Juri 2002. Kultuuri fenomen. – *Akadeemia* 12, lk 2644–2660.
- Lotman, Juri 2007a. Nõiajaht. Hirmusemootika. – Lotman, Mihhail (koost). *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, lk 50–68.
- Lotman, Juri 2007b. Segadusteaja mehhanism (vene kultuuriajaloo tüpoloogias). – Lotman, Mihhail (koost). *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, lk 23–42.
- Lotman, Mihhail 2009. Hirmusemootika ja vene kultuuri tüpoloogia. V. – *Akadeemia* 6, lk 1219–1248.
- Madisson, Mari-Liis 2014. The semiotic logic of signification of conspiracy theories. – *Semiotica* 202, lk 273–300 (DOI:10.1515/sem-2014-0059).
- Madisson, Mari-Liis 2017. Representation of the Snowden scandal in Estonian media: the construction of threats and fear. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 69, lk 145–168 (DOI:10.7592/FEJF2017.69.madisson).
- Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2021. *Strategic conspiracy narrative*. A Semiotic approach. Routledge: London.
- Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2022. From strategic depiction of conspiracies to conspiracy theories: RT's and Sputnik's representations of coronavirus infodemic. – Demata, Massimiliano & Zorzi, Virginia & Zottola, Angela (toim). *Conspiracy Theory Discourses*. John Benjamins Publisher, lk 443–464 (DOI:10.1075/dapsac.98.19mad).

Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2023. Covid-19-Related Conspiracy Theories in the Baltic States. – Butter, Michael & Knight, Peter (toim). *Covid-19 Conspiracy Theories in Global Perspective*. London: Routledge, lk 185–199 (DOI:10.4324/9781003330769-19).

Miks meie ühiskonnas... 2023 = Miks meie ühiskonnas on liiga vähe täiskasvanud inimesi? – *Delfi* 29.08 (<https://www.delfi.ee/artikkel/120227280/miks-meie-uhiskonnas-on-liiga-vahe-taiskasvanud-inimesi> – 08.05.2025).

Murumaa-Mengel, Maria & Lott, Kaarel 2023. Recreational shaming groups of Facebook: Content, rules and modministrators' perspectives. – *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 29 (4), lk 944–961 (DOI:10.1177/13548565231176184).

Orosz, Gabor & Krekó, Péter & Paskuj, Benedekt & Tóth-Király, Istvan & Bőthe, Beata & Roland-Lévy, Christine 2016. Changing conspiracy beliefs through rationality and ridiculing. – *Frontiers in Psychology* 7 (DOI:10.3389/fpsyg.2016.01525).

Rachwol, Olivia 2023. The Usual Suspects? Conspiracy Theories and the Covid-19 Pandemic in Poland. – Butter, Michael & Knight, Peter (toim). *Covid-19 Conspiracy Theories in Global Perspective*. London: Routledge, lk 280–292 (DOI:10.4324/9781003330769-26).

Ringvee, Ringo 2023. Sotsiaalmeedia on radikaliseerumise kiirendi. – *Postimees* 24.11. <https://arvamus.postimees.ee/7904024/ringo-ringvee-sotsiaalmeedia-on-radikaliseerumise-kiirendi> – 21.05.2025).

Romero-Reche, Alejandro. 2023. A Communist Coup by Lockdown: Covid Conspiracy Theories in Spain. – Butter, Michael & Knight, Peter (toim). *Covid-19 Conspiracy Theories in Global Perspective*. London: Routledge, lk 309–319 (DOI:10.4324/9781003330769-28).

Roper Center for Public Opinion Research 2018. News C. CBS News Poll. Question 6, <https://ropercenter.cornell.edu/ipoll/study/31116742/questions#0af0a594-4a2e-4218-be7b-d8b13928f0a0> – 21.05.2025).

Seljamaa, Liis 2022. Miks on vandenõuteooriad sedavõrd paeluvad? – *Maaleht* 08.01 (<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/95538233/miks-on-vandenouteooriad-sedavord-paeluvad> – 21.05.2025).

Swami, Viren & Voracek, Martin & Stieger, Stefan & Tran, Ulrich S. & Furnham, Adrian 2014. Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. – *Cognition* 133/3, lk 572–585.

Uibu, Marko 2021. "Doctors just don't care about people!" How medical specialists are depicted in a vaccine-critical Estonian Facebook group. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 82, lk 134–156.

Uscinski, Joseph & Enders, Adam & Klofstad, Casey & Seelig, Michelle & Drochon, Hugo & Premaratne, Kamal et al. 2022. Have beliefs in conspiracy theories increased over time? – *PLoS ONE* 17 (7): e0270429 (DOI:10.1371/journal.pone.0270429).

Ventsel, Andreas & Madisson, Mari-Liis 2019. Semiotics of threats: discourse on the vulnerability of the Estonian identity card. – *Sign Systems Studies* 47 (1/2), lk 108–133.

Ventsel, Andreas & Hansson, Sten & Madisson, Mari-Liis & Sazonov, Vladimir 2021. Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. – *Media, War & Conflict* 14 (1), lk 21–39 (DOI:10.1177/1750635219856552).

Ventsel, Andreas & Madisson, Mari-Liis & Lotman, Mihhail 2023. *Varjatud märgid ja salaühingud: vandenõuteooriate tähendusmaailm*. Tallinn: Postimees kirjastus.

Wasim, Ahmed & Downing, Joseph & Tuters, Marc & Knight, Peter 2020. Four experts investigate how the 5G coronavirus conspiracy theory began. – *The Conversation* 642, 11.06 (<https://theconversation.com/four-experts-investigate-how-the-5g-coronavirus-conspiracy-theory-began-139137> – 21.05.2025).

Wetherell, Margaret 2013. Affect and discourse – What's the problem? From affect as excess to affective/discursive practice. – *Subjectivity* 6, lk 349–368 (DOI:10.1057/sub.2013.13).

SUMMARY

Manifestations of fear discourse in media texts opposing conspiracy theories and quackery

ANDREAS VENTSEL

University of Tartu, professor of political and sociosemiotics
andreas.ventsel@ut.ee

MARI-LIIS MADISSON

University of Tartu, researcher in semiotics
ml.madisson@ut.ee

Keywords: fear discourse, media, emotional rules and cultural deep stories, meaning-making, conspiracy theories

This article focuses on the fear discourse prevalent in the Estonian media and investigates how critical positioning toward so-called quackery and conspiracy theories is constructed within this context, with particular attention to meaning-making processes. Drawing on the framework of fear semiotics and Arlie Hochschild's concepts of feeling rules and deep stories, we explore the cultural mechanisms underpinning (alleged) fear and suggest ways of engaging with fear discourses without inadvertently reinforcing them. As fear discourse is not only characteristic of media critiques but also central to contemporary conspiracy theories, we begin by examining the fears they articulate and depict. To this end, we draw on our own and our colleagues' recent research, focusing in particular on examples from the Great Reset super-conspiracy theory, which gained traction during the pandemic years.

In our analysis of the fear discourse critiquing conspiracy theories, we identified two interrelated deep stories. The primary deep story underlying the anti-quackery fear discourse rests on the assumption of the human subject as a rational agent. This was particularly prominent in texts warning of the dangers of conspiracy theories – such as the erosion of social cohesion or the rise of polarization – where individuals were portrayed as surrendering reason to unchecked emotion. Similar portrayals emerged in depictions of conspiracy adherents and, at times, their disseminators as manipulated or “brainwashed”. Furthermore, the narrative extended into expressions of phobophobia – the fear of fear itself – underscoring concerns that persistent exposure to fear fosters frustration and hostility.

This rationalist deep story also manifested in frequent appeals to scientific authority, where opposing views were discredited through reference to expert consensus and empirical knowledge. Evidence-based medicine was often positioned in stark contrast to pseudo- or fringe therapies associated with quackery, with media texts featuring vivid descriptions of illness and recov-

ery, replete with biomedical terminology. Notably, the figure of the rational subject surfaced not only in discourses opposing conspiracy theories, but also within conspiracy narratives themselves.

The second deep story revolved around the so-called power of the word and was predicated on belief in the profound emotional and cognitive influence exerted by conspiracy theories and fear-driven rhetoric. This narrative, too, characterized both conspiratorial and anti-conspiratorial discourses. Across both camps, the media were portrayed as potent tools of manipulation – either in the hands of nefarious conspiracy peddlers, intent on stoking fear, or wielded by their critics. In both frames, emotional responses – particularly fear and anxiety – were seen as easily triggered within the opposing interpretive community. As such, the manipulators were constructed as highly strategic and powerful agents, while those being manipulated appeared devoid of agency.

Within this understanding of manipulability, texts critical of conspiracy theories articulated clear affective norms – emotional exploitation and covert persuasion were deemed morally reprehensible. Highly charged expressions such as “quackery believers”, “misinformation bullies”, “quackery kills”, “gullibles”, and “brainwashed” were frequently used to label both the perpetrators and their presumed victims. In discourses expressing phobophobia, it was not fear itself that was condemned, but rather the deliberate cultivation and instrumentalization of fear. In sum, phobophobic rhetoric allowed both members of conspiracy-oriented interpretive communities and their critics to position themselves as rational and morally upright. In-group members were typically portrayed as perceptive and critically minded, while out-group members were depicted as emotionally unstable, manipulable, and trapped in compulsive affective loops.

Andreas Ventsel töötab Tartu Ülikoolis poliitika- ja sotsiosemiotika professorina. Tema loetavad loengukursused ja seminarid on suunatud nii BA, MA kui PhD astme tudengitele ja hõlmavad semiootika, ühiskonna ja poliitika, kultuuriteooria ja infomõjutuse teematikat. Oma uurimistöös kasutab interdistsiplinaarset lähenemist, kombineerides semiootikat, diskursusteooriat, julgeoleku uuringute, visuaaluuringute, retoorika ja poliitilise analüüsi teoreetilist raamistikku ja meetodeid.

Andreas Ventsel works at the University of Tartu as professor of political and sociosemiotics. His lecture courses and seminars are aimed at BA, MA, as well as PhD level students and comprise thematics related to semiotics, society and politics, cultural theory and information influence. In his research he uses interdisciplinary approaches, combining semiotics, discourse theory, and the theoretical frameworks and methods of security studies, visual studies, rhetoric and political analysis.

andreas.ventsel@ut.ee

Mari-Liis Madisson on Tartu Ülikoolis semiootika teadur. Tema teadustöö põimib kultuurisemiootika ning meedia-ja kommunikatsiooniuringute lähenemisi ning keskendub vandenõuteooriate ning infomõjutustegevuse kvalitatiivsele uurimisele. Madissoni loengukursused on pühendatud veebikultuuri, identiteediloome ning meediapädevuste mõistmisele.

Mari-Liis Madisson is a researcher in semiotics at the University of Tartu. Her scientific work interweaves approaches from cultural semiotics and media and communication studies, focusing on qualitative research on conspiracy theories and information influence activities. Madisson's lecture courses are devoted to the understanding of web culture, identity formation and media skills.

ml.madisson@ut.ee